

EPIZODY JEZUITSKÉHO PŮSOBNÍ V KATOLICKO-PROTESTANTSKÉM SOUŽITÍ MĚSTA TĚŠÍNA¹

Veronika Chmelařová

Problematika nastolená reformačními ději raného novověku patří od konce padesátých let 20. století k vysoce aktuálním historiografickým tématům. V centru pozornosti stojí především konfesijní otázka, kterou Ernst Walter Zeeden, následovaný Heinzem Schillingem a Wolfgangem Reinhardem, formulovali a rozvedli v konceptu konfesionalizace jako jednoho ze základních procesů formujících raně novověkou společnost.² Přestože v současnosti koncept čelí spíše kritickým názorům, ukázal se být inspirací řady výzkumů včetně problematiky konfesijního soužití.³ Široké informační pole v tomto ohledu nabízí prostředí města a jeho „uzavřené společnosti“.⁴ Vedle formálních otázek náboženské koexistence dvou vyznání, především jejich institucionálního zázemí a církevně-světského vymezování hranic působnosti, se badatelský zájem orientuje na jevy, které fakt nesusoudného soužití vnášel do života městské komunity, a ovlivňoval tak její existenci.

¹ Studie vznikla za podpory grantu SGS č. FF_2011_080 Konformita a konflikt v kultuře raného novověku.

² ZEEDEN, Ernst Walter: *Die Entstehung der Konfessionen: Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. München 1965; REINHARD, Wolfgang: *Konfession und Konfessionalisierung in Europa*. In: Týž (ed.): *Bekenntnis und Geschichte. Die Confessio Augustana im historischen Zusammenhang*. München 1981, s. 165–189; SCHILLING, Heinz: *Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620*. Historische Zeitschrift, 246, 1988, s. 1–45; REINHARD, Wolfgang – SCHILLING, Heinz (eds.): *Die katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte*. Gütersloh 1995.

³ K revizi konceptu konfesionalizace blíže LOTZ-HEUMANN, Ute: *The concept of „confessionalization”: A historiographical Paradigm in Dispute*. Memoria y Civilizacion, 4, (2001), s. 93–114. K problematice konfesijního soužití WARMBRUNN, Paul: *Zwei Konfessionen in einer Stadt. Das Zusammenleben von Katholiken und Protestanten in den paritätischen Reichsstädten Augsburg, Biberach, Ravensburg und Dinkelsbühl von 1548 bis 1648*. Wiesbaden 1983; KAPLAN, Benjamin: *Divided by faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. London 2007.

⁴ Pojem „uzavřené společnosti“ chápu ve smyslu, v jakém jej představil Jaroslav Miller, tedy jako specifické společnosti vázané vlastními vnitřními pravidly a vazbami, které podmiňují její vývoj i reakce na vnější společenské podněty. Blíže MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé*. Praha 2006.

Jednou z lokalit, jež podobné možnosti výzkumu nabízí, je slezské město Těšín. Rezidenční sídlo těšínských Piastovců a centrum Těšínského knížectví náleželo od první poloviny 16. století k urbánním celkům, jejichž obyvatelé se hlásili jak ke katolické, tak k protestantské víře. Zájem věřících se s nástupem reformace orientoval zejména nekatolickým směrem a již kolem roku 1545 se stalo dominantním vyznáním knížecího města luterství.⁵ Značnou měrou tomuto faktu přispívala oficiální podpora z vládnoucí strany, neboť Piastovec Václav III. Adam konvertoval k augsburské konfesi přibližně kolem roku 1555 a stal se společně se svou druhou manželkou Sidonií Kateřinou ochráncem protestantské víry a jejích těšínských příznivců.⁶ Vývoj, během kterého protestantství na Těšínsku zapouštělo hluboké kořeny, však přerušila zpětná konverze Václavova syna Adama Václava roku 1609.⁷

Motivován pravděpodobně svými mocensko-politickými ambicemi se kníže přiklonil ke katolické víře a ruku v ruce s ní i k vládnoucímu habsburskému rodu. Pro obyvatele knížectví a samotný Těšín znamenalo jeho rozhodnutí počátky silné rekatolizace. Město, které před polovinou 16. století opustil jak františkánský, tak dominikánský řád a veškeré jeho kostely byly v rukou luteránů,⁸ přitahovalo obzvláště výrazně rekatolizační zájem Piastovců i jejich pozdějších nástupců z habsburského rodu. Katolická obnova města byla s ohledem na jeho centrální správní postavení považována za krok nutný k upevnění výchozí pozice před dalším rekatolizačním postu-

⁵ MICHEJDA, Karol: *Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*. Cieszyn 1909, s. 22.

⁶ Kromě převádění kostelů do luterské správy a omezování působnosti církevních řádů vydal Václav Adam roku 1568 nový náboženský řád pro Těšínsko, v čemž jej následovala roku 1584 i jeho manželka. KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Těšínsko – země Koruny české. Ducatus Tessinensis – terra Corronae Regni Bohemiae* (dále jen *Těšínsko – země Koruny české*). Český Těšín 2008, s. 102–103.

⁷ O obou konverzích, včetně preference nové datace roku 1609, nejnověji JEŽ, Radim: *Dvoji konverze v rodině posledních těšínských Piastovců. K motivacím změny konfese knížete Václava III. Adama (1524–1579) a Adama Václava (1574–1617)*. *Studia Comeniana et historica*, 39, 2009, č. 81/82, s. 95–112; PINDUR, David: *Století rekatolizace Těšínska. Ke konfesním proměnám – od knížete po poddané (1609–1709)* (dále jen *Století rekatolizace Těšínska*). In: CZYŽ, Renata – GOJNICZEK, Waclaw – SPRATEK, Daniel (ed.): *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie (dále jen *Trzysta lat*). Cieszyn 2010, s. 89–129.

⁸ K problematice blíže SPYRA, Janusz: *Via sacra: kościoły i klasztory w Cieszynie i Czeskim Cieszyńsku*. Cieszyn 2010; Týž: *Zapomniany klasztor franciszkanów bosych (bernardynów) w Cieszyńsku. Spory religijne w XVI–XVII wieku na śląskiej prowincji*. In: *Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740*. Díl A. Praha 2008, s. 19–29; JEŽ, Radim: „*I v paměti máme, když jsi o téhož opata orlovského na Hradě pražském s námi austně mluvil...*“ K sekularizaci církevních majetků na Těšínsku v počátcích reformace. In: CZYŽ, Renata – GOJNICZEK, Waclaw – SPRATEK, Daniel (ed.): *Trzysta lat*, s. 36–65.

pem ve zbývajících částech knížectví. Jeden z významných článků v tomto dlouhém a složitém procesu představovala aktivita otců Tovaryšstva Ježíšova, které svou působnost na Těšínsku spojilo primárně s centrem knížectví.

Sonda do interakce jezuitů s těšínskými měšťany, jejich různorodých aktivit a sfér vzniklých sporů umožňuje charakterizovat roli, jakou příslušníci řádu hráli ve městě a v konfesijním soužití zdejší společnosti. O výrazném vlivu Tovaryšstva na nejen spirituální život nábožensky zjitřené komunity Těšína není třeba pochybovat. Jeho formy a konečné uplatnění procházely od počátku složitým vývojem, který odrážel duchovní i morální stav, v němž se těšínské měšťanstvo nacházelo, atmosféru, která jej obklopovala, i zcela základní konfesijní orientaci komunity. Jezuitský zájem a široké spektrum působnosti vypovídá mnohé rovněž o sociálním životě měšťanů, především nekatolického vyznání, o jejich pracovních možnostech, osobních kontaktech a jejich soukromí protkaném náboženskými úkony. Stěžejním v tomto ohledu zůstává zejména období od druhé poloviny 17. století do konce první poloviny 18. století, v němž jezuité přicházeli do města, stávali se součástí zdejší náboženské mozaiky a po roce 1709 se spolu s celou těšínskou společností vyrovnávali s novými náboženskými impulsy v podobě budování evangelického kostela a formování s ním spjaté náboženské obce na předměstí Těšína.

První kontakty s městem jezuité navázali již krátce po konverzi Adama Václava. Kniže oslovený duchovním potenciálem řádu a jeho věhlasem „vyžádal si z Olomouce dva kněze, aby o svátcích narození Páně kázali v Těšíně německy a česky“.⁹ Působení kazatelů se však v této fázi soustředilo zejména na knížecí rodinu a dvorské prostředí. Bylo navíc pouze krátkodobou epizodou, byť v následujících letech několikrát opakovanou.¹⁰ Běžní obyvatelé Těšína pocítili jezuitskou přítomnost významněji až po roce 1670, kdy se misionáři navrátili do města s cílem vyvést co nejvíce věřících z „houštiny bludů“.¹¹

Návratu a trvalému působení jezuitů na Těšínsku předcházela usilovná snaha katolické strany o obnovení pozic ztracených v předešlých desetiletích. Novému tlaku čelili těšínská měšťana záhy po konverzi Adama Václava. Vedle

⁹ SCHMIDL, Jan: *Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae*, II. Pragae 1749, s. 634–641. Převzato z edice KOLÁČEK, Josef: *Dějiny Těšínské rezidence Tovaryšstva Ježíšova a gymnázia. Annales Teschinenses*. Praha 2006, s. 9.

¹⁰ FRANEK, Jozef: *Dzieje placówki jezuickiej w Cieszylinie w okresie kontrreformacji*. Cieszyn 1939 (strojopis disertační práce, Książnica Cieszyńska w Cieszylinie (dále jen KCC), Zespół rękopisów Centrum Wiedzy o Regionie przy Zarządzie Głównym Macierzy Ziemi Cieszyńskiej, sign. 361R), s. 59–60.

¹¹ KOLÁČEK, J.: c. d., s. 13.

odebírání kostelů byla postupně rušena náboženská privilegia udělená nekatolíkům v předcházejícím období a nahrazovala je privilegia nová, obrácená proti nim.¹² K nejvýznamnějším patřilo především nařízení Adamovy dcery Alžběty Lukrécie z roku 1629, které zakazovalo účast protestantů v úřadech městské správy i v cechovních organizacích a nepřipouštělo je rovněž k městským právům.¹³ Nestabilita náboženské situace daná probíhajícími střety třicetileté války však dopadala na Těšín stejně jako na další části knížectví, a celková úspěšnost katolických snah tak byla relativní. Protestanté se po počátečních vlnách emigrace často navraceli zpět do svých domovů i ke starým pořádkům.¹⁴

Nový obrat v náboženském vývoji města nastal po roce 1653, kdy po smrti Alžběty Lukrécie připadlo Těšínské knížectví jako odumřelé léno Habsburkům. Díky ustanovením vestfálského míru a habsburskému *ius reformandi* v dědičných zemích přinesla změna mocenských poměrů mnohem důraznější úsilí o změnu poměrů náboženských.¹⁵ V očích Habsburků šlo v případě Těšínska takřka o nutnost, neboť katolická víra byla i přes předcházející rekatolizační aktivitu v knížectví v defenzivě. Jak napovídají jedny z prvních potridentských vizitačních zpráv na Těšínsku, nebylo možné uskutečnit vizitace ve 42 lokalitách, neboť v dané době jejich správu drželi stále protestantští kazatelé.¹⁶

Těšín byl střediskem jedné z deseti farností, v nichž se vizitace uskutečnila, a přestože si vizitátor nebyl „jistý svcením oltářů farního chrámu, protože byl dlouho v rukou heretiků“, svědčí zápis o proměňující se situaci ve městě.¹⁷ Dohled nad ní udržoval z nové správní pozice zemského hejtma-

¹² Adam Václav odňal těšínským měšťanům své privilegium z roku 1598, které zaštiťovalo augsburskou konfesi jako jedinou konfesi ve městě, a vyhnal z města luterského vzdělance a kazatele Timoteje Lovčányho. Proti nekatolíkům tvrdě zasahovala rovněž poručnická rada Adamova syna Fridricha Viléma a roku 1617 zveřejnila nařízení, podle kterého byli protestanté v Těšíně nuceni prodat své nemovitosti a město opustit. PINDUR, D.: *Století rekatolizace Těšínska*, s. 104.

¹³ SPYRA, Janusz: *Kontrreformacja w Cieszyinie w latach 1653–1709* (dále jen *Kontrreformacja w Cieszyinie*). In: CZYŻ, R. – GOJNICZEK, W. – SPRATEK, D. (edd.): *Trzysta lat*, s. 68.

¹⁴ PINDUR, D.: *Století rekatolizace Těšínska*, s. 110.

¹⁵ Ferdinand III. postoupil knížectví svému synovi Ferdinandovi IV., jehož správa však díky brzké smrti netrvala dlouho, a Těšínsko se tak navrátilo zpět do rukou habsburského císaře. KORBELÁŘOVÁ, I. – ŽÁČEK, R.: *Těšínsko – země Koruny české*, s. 139.

¹⁶ VAN EICKELS, Christine: *Die Visitationsberichte als Quelle für Konfessionsverhältnisse, Volksfrömmigkeit und Lage des Klerus im Herzogtum Teschen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. In: *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Ratingen 2000, s. 84.

¹⁷ Vizitace ve městě proběhla 29. srpna roku 1652. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dále jen AAW), fond Administracja diecezji (dále jen AD), sign. II. b. 73, f. 37r. Zprávy byly

na svobodný pán Kašpar Borek z Roztropic. Jedním z jeho úkolů bylo zbavit těšínské protestanty duchovního zázemí, a v říjnu roku 1653 proto nařídil vyhnat z města německého kazatele Matěje Servitia.¹⁸ Ve stejném roce ustavil Ferdinand III. náboženskou komisi v čele s konfliktním fryštátským farářem Václavem Františkem Otíkem z Dobřan. Jejím cílem bylo odejmout těšínské kostely nekatolíkům, obnovit původní katolickou farní správu i přivést věřící zpět ke katolické víře. V Těšíně komisař zasahoval v zimě roku 1663, kdy se neúspěšně snažil najít nekatolické duchovní a učitele působící ve městě a vyvolal při tom ostrý konflikt s městskými představiteli.¹⁹

Reakce samotných měšťanů na zásahy a náboženská nařízení ovlivňující jejich dosavadní život představovala v rekatolizačním procesu samostatnou kapitolu, která nabízela reálnější obraz o stavu těšínské společnosti. Postoj obyvatelstva se proměňoval o poznání pomaleji než církevní správa města a knížectví. I po událostech roku 1653 prosazovali zástupci města myšlenku udržení nekatolického svatostánku v Těšíně a vyslali za účelem jejího prosazení dokonce deputaci k císaři. Nesetkali se však s pochopením, a existence protestantského kostela byla zamítnuta císařským dekretem z roku 1654.²⁰ Nereálnost konání bohoslužeb, absence stálých kazatelů a všudypřítomná atmosféra pronásledování stěžovala těšínským protestantům život, nenutila však všechny rezignovat na svou víru. Bohoslužby byly přenášeny do soukromí, častým cílem se stávala také tajná náboženská setkání v lesích či mše konané v nedalekých Uhrách.²¹

editovány JUNGNTZ, Joseph (ed.): *Visitationsberchichte der Diözese Breslau I. Archidiakonat Oppeln*. Breslau 1904.

¹⁸ PINDUR, David: *Dějiny protestantismu na Těšínsku. Nejtužší protireformace (1654–1709)* (dále jen *Dějiny protestantismu*). Autorův rukopis, s. 4. Za laskavé zprostředkování textu autorovi děkuji.

¹⁹ O aktivitách náboženské komise a excesech Václava Františka Otíka z Dobřan pojednal detailně ŠMERDA, Milan: *Protireformace na Těšínsku (do konvence v Altranštädtu v roce 1707)* (dále jen *Protireformace na Těšínsku*). In: KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŠMERDA, Milan – ŽÁČEK, Rudolf: *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství*. Opava 2002, s. 231–267. Nejnověji se otázkami náboženské komise a její roli v těšínské protireformaci zabýval PINDUR, D.: „Ženy a dcery své za zvony užívající“. *K činnosti náboženské komise na Těšínsku v polovině 17. století*. In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: *Církevní dějiny Slezska 18. až 20. století*. Opava 2011, s. 84–102.

²⁰ O zachování hřbitovního kostela sv. Trojice pro protestantské bohoslužby se zasazovala již dříve i kněžna Alžběta Lukrécie, leč rovněž neúspěšně. Deputace byla složena z purkmistra Ondřeje Vildy a konšelů Timoteje Peunera a Václava Pohledeckého. SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszynie*, s. 69.

²¹ MICHEJDA, K.: c. d., s. 52–53.

Pro větší efektivitu katolických náboženských snah bylo potřeba podpořit formální zásahy aktivitami, které by vnesly do rekatolizačního procesu v Těšíně zbožný zájem, nadšení, pečlivost, zásadovost, osobní přístup i nové možnosti dohledu. Uvedená charakteristika odpovídala především působnosti jezuitského řádu, jehož vliv a úspěšnost misionářské práce doznala nemalých výsledků ve zbývajících částech monarchie.²² Podnětem k vyslání misie do Těšína byl jednak zájem samotného císaře Leopolda I., jednak žádost katolických stavů knížectví v čele s novým zemským hejtmánem a čerstvým konvertitou Janem Fridrichem Laryšem. Jejich prosby o „vedení misie dvou či tří příkladných kněží Tovaryšstva Ježíšova“ byly vyslyšeny roku 1670. Císařský dekret těšínskou jezuitskou misii podpořil a vyzýval zároveň zemského hejtmána k plné podpoře misionářského působení.²³

Intenzivní kontakty se světskými úřady města a knížectví se staly jedním ze základních stavebních kamenů jezuitské existence v Těšíně. Její počátky provázely problémy s vytvořením odpovídajícího zázemí, které by misionářům umožnilo hlouběji zakořenit v novém působišti. Příchozí jezuité byli zprvu ubytováni ve dvou skromných pokojích knížecích domů.²⁴ Díky podpoře oficiálních slezských úřadů, regenta knížecích statků i samotného hejtmána se však jejich zázemí záhy rozšiřovalo a získali další pokoje spolu s návrhem na koupi některých knížecích domů, které se měly stát základem zřízení semináře a rozšířením vznikající školy.²⁵ Finální krok ve formování stabilního jezuitského působiště představoval císařský edikt z roku 1703, který řádu přidělil čtyři knížecí domy.²⁶ O rok později došlo také k oficiálnímu zřízení jezuitské rezidence v Těšíně, neboť přítomnost jezuitů byla označována až do této doby za misii.²⁷

²² O působení jezuitského řádu v habsburské monarchii ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 2002. K rekatolizační roli blíže také táž (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci: sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003*. Praha 2003.

²³ RADDA, Karl: *Materialien zur Geschichte des Protestantismus im Herzogtum Teschen. XII. Programm der k. k. Staatsrealschule in Teschen am Schlusse des Schuljahres 1877/78*. Teschen 1878, s. 11.

²⁴ Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), fond G 11 – Sbírka Františkova muzea (fond G 11), sign. 725 Historia Residentiae Teschinensis Societatis Jesu, nefoliováno.

²⁵ Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Královský úřad (dále jen KÚ), kart. 301, inv. č. 517, sign. 9/27c, f. 14r–20v. Srov. ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 249.

²⁶ ZAO, fond Jezuité Těšín, kart. 1, inv. č. 9, sign. A3, nefoliováno.

²⁷ KOLÁČEK, J.: c. d., s. 19.

Prvními misionáři, kteří dorazili do Těšína ještě na podzim roku 1670, byli Jan Martin Píšek a Pavel Beránek.²⁸ Se svými aktivitami nezaháleli a takřka ihned soustředili pozornost na obrácení náboženské situace ve městě. Jak uvádí dochované zápisy těšínské misie z roku 1671, podařilo se jim i přes počáteční nepřízeň těšínských obyvatel uzavřít pomocí císařského dekretu nekatolické školy a z města byl vyhnán úspěšný kazatel Jan Pragenus (Prahan).²⁹ Hlavním úkolem jezuitů však bylo přivést zpět ke katolictví co nejvíce zbloudilých věřících, neboť v roce 1672 žilo na předměstích Těšína stále velké množství luteránů. Podle jezuitských zápisů se mnohé z nich povedlo záhy obrátit na katolickou víru.³⁰ O pravdivosti jejich slov a úspěšnosti jezuitských rekatolizačních aktivit svědčí vizitační zprávy vratislavské arcidiecéze, které v roce 1688 zaznamenávají již pouze tři nekatolické ženy žijící ve městě.³¹

Výrazných výsledků dosahovala činnost jezuitů především díky zápalu a tvrdošíjné pečlivosti Jana Píška. V prvních letech jezuitského působení ve městě to byl právě on, s kým přicházeli těšínské měšťané nejvíce do styku díky jeho neutuchajícímu zájmu o správný náboženský život obyvatel i o dodržování všech potřebných nařízení. V prvé řadě šlo o již zmíněné privilegium Alžběty Lukrécie z roku 1629. Jeho platnost pro město a jednotlivá předměstí byla přičiněním jezuitů obnovena císařem Leopoldem roku 1671 a na další desítky let stanovila základní kritérium existence či lépe řečeno neexistence těšínských nekatolických měšťanů.³² Protestantům byl opět odepřen podíl na městské správě, nesměli se stát plnoprávními těšínskými měšťany a kupovat si městské domy, provozovat řemesla či být členy cechů.

Předchozí vývoj i dobový stav ve městě nasvědčoval tomu, že zavedení privilegia Alžběty Lukrécie v roce 1629 a jeho dodržování byly dvě odlišné věci. Tuto chybu nechtěli jezuité opakovat, a od samého počátku proto přísně dohlíželi na plnění všech jeho zásad, stejně jako dalších platných nařízení. Jednotlivé zákazy obsažené v privilegiu pomáhaly otcům odkrývat důsledněji působnost nekatolíků ve městě, rozšiřovaly možnosti omezení jejich života o významnou sociální rovinu, podněcovaly však rovněž ve větší míře kontakty obou stran. Jan Píšek si tento fakt uvědomoval velmi dobře a stal se prvním výrazným dozorcem uplatňování privilegia. Jeho zájem se po seznámení se se

²⁸ RADDA, K.: *c. d.*, s. 11.

²⁹ MZA Brno, fond G 11, sign. 725 Residentiae Teschinensis Societatis Jesu, nefoliováno.

³⁰ KCC, fond Zbiór L. J. Szersznika (ZLJS), sign. DD I 18, f. 2v.

³¹ AAW, fond AD, sign. I Ib 76c, f. 365v. Konkrétní počet osob, stejně jako datum, ke kterému je možné jej vztáhnout, představovaly v minulosti střet diskuzí. Jistým zůstává konstatování, že město bylo na konci 17. století již z převážné většiny katolické. SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszyńie*, s. 86.

³² MICHEJDA, K.: *c. d.*, s. 55.

situaci ve městě orientoval směrem nejvyšším, a to na těšínský zámek a zdejší úřednictvo.

Zatímco těšínský magistrát procházel katolickou proměnou již záhy po roce 1653,³³ zastávali na zámku řadu úředních funkcí po dlouhou dobu nekatolíci, a to s vědomím vrchního regenta těšínských statků Abraháma Ecka. Dočasnou působnost evangelíků v komorní správě sice povoloval kabinetní list z roku 1653,³⁴ jejich přetrvávající přítomnost se však postupně stala trnem v oku nadřízených úřadů. Slezska komora ve Vratislavi zaslala regentovi v srpnu roku 1671 nařízení týkající se luterského vyznání písaře Timoteje Peunera, který měl okamžitě konvertovat ke katolictví, měl-li i nadále působit v zámeckých službách.³⁵ Nařízení následoval v říjnu téhož roku dopis, v němž komora po Eckovi požadovala seznam všech evangelíků v úřednických řadách a jejich nahrazení katolíky.³⁶ Naplnění zmíněných příkazů se však situace na zámku neblížila, a iniciativy se proto chopil horlivý jezuita Jan Píšek.

V lednu roku 1672 zaslal zemskému hejtmanovi Laryšovi udání, že vedle Peunera působí na zámku dále ještě Jan Sontag a Andreas Werner a „také další, kteří nechodí do kostela a působí velké mrzutosti“.³⁷ Vrchní regent přitom věděl o všech nařízeních, o jejich naplnění ale nedbal. Jezuita informoval o zámecké situaci vyšší instance Slezske komory a císaře, očekával však především rozhodnou reakci hejtmana a vrchního regenta. Když se jí nedočkal, opakoval v květnu svou výzvu a rozhořčeně požadoval, aby „takové osoby pro dobrý příklad jiných mnohých, a pro uvarování velikého pohoršení, které z toho pochází, k tomu přivedeni byli, aby anebo víru katolickou přijali, anebo jestliže nechtějí, aby své úřady katolickým osobám, které se zde nacházejí, a tak dobře jako oni se k tomu hodí, postoupili“.³⁸ Podle Píška tito úředníci zneužívali své pozice císařských služebníků ke „krytí své luterské zatvrzlosti, kdyby mohli, ke svým predikantům by utíkali, do kostela nechodí

³³ K obsazení úředních funkcí katolíky přistoupil Ferdinand III. na konci roku 1654 a v čele magistrátu stanul katolík Václav Pohledecký. Problematika evangelických úředníků však s ohledem na nedostatek vzdělaných osob zůstávala aktuální až do šedesátých let. SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszylinie*, s. 70–71.

³⁴ S ohledem na nedostatek osob vhodných k výkonu úřední práce povolil Ferdinand IV. dočasné setrvání nekatolíků v jejich úředních funkcích. KAUFMANN, Aloys: *Gedenkbuch der Stadt Teschen*. T I–III. Herausgeben von BUCHHOLZ-JOHANEK, Ingeborg – SPYRA, Janusz. Cieszyn 2007, T III, Beilage II 3, s. 142–144.

³⁵ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 69r.

³⁶ *Tamtéž*, f. 71r.

³⁷ *Tamtéž*, f. 217r. Srov. PINDUR, D.: *Dějiny protestantismu*, s. 26.

³⁸ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 232.

vůbec nebo jen zřídka [...] kacířské postily doma sobě čtou [...] císařských dekretů, které k rozmnožení svaté katolické víry celému městu publicírovány jsou, za nic sobě váží“.³⁹

Píškova aktivita nakonec přinesla své ovoce, neboť v červnu téhož roku Eck čelil tlaku Slezské komory i zemského hejtmána Laryše. V průběhu dvou let měl přimět své nekatolické úředníky ke konverzi a v případě odmítnutí je nahradit vhodnými katolíky.⁴⁰ Timotej Peuner, po kterém byla změna vyznání vyžadována již při jeho nástupu do úřadu roku 1671, byl katolické víře přístupný a před vypršením lhůty ke konverzi se připravoval na přestup. Svou dosavadní zdrženlivost obhajoval studem a obavou z reakce okolní společnosti i vlastní rodiny na jeho konverzi. Další ze zmiňovaných úředníků, Jan Sontag, Peunerovu náboženskou vstřícnost sdílel, byť svou konverzi podmiňoval nabytím dostatečného množství informací.⁴¹

Posledně zmiňovaný Andreas Werner se však změně vyznání dlouze vzpíral. Upírala se na něj díky tomu zvýšená pozornost, daná jeho vlastní zatvrzelostí i náboženskou historií jeho rodiny. Zatímco Wernerův otec konvertoval ke katolictví již dávno, odmítl úředník „následovat jeho dobrého příkladu“. Podle přání Slezské komory jej k němu měl dovést již kolem roku 1660 svým „přátelským působením“ zemský hejtmán Kašpar Borek z Roztropic.⁴² Leč nestalo se, a v první polovině sedmdesátých let tak byli Werner i jeho manželka stále věrnými luterány.⁴³ V jeho přesvědčení jej nezlomil ani vyvíjený nátlak, neboť z čisté podstaty věci nechápal, co špatného je na jeho víře.⁴⁴

Vstřícnost či lépe řečeno poslušnost regenta Abraháma Ecka, který v létě roku 1672 vyslyšel veškerá nařízení a nevhodné úředníky nahradil katolíky, mohl Pišek vnímat jako zadostiučinění a úspěšnost svých snah. Starý regent však v dopise, jehož obsah detailně zachytil Milan Šmerda, zanechal patrnou výčitku vůči jednání jezuitů a především Jana Píška. V jeho aktivitách, více než jakéhokoliv jiného jezuitu ve městě, převládalo zákeřné, tvrdé chování, které často slepě stíhalo jakýkoliv sebemenší náznak náboženského excesu a soustředilo se především na výběr pokut.⁴⁵ V očích Abraháma Ecka byl

³⁹ Tamtéž, f. 233r.

⁴⁰ ZAO, fond KÚ, kart. 254, inv. č. 469, sign. 9/8f, nefoliováno.

⁴¹ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 172r. Srov. ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 254.

⁴² Tamtéž, f. 219.

⁴³ Tamtéž, f. 232v.

⁴⁴ ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 254.

⁴⁵ Tamtéž, s. 254–258.

Píškův přístup opakem jednání, které mohlo zvrátit náboženskou situaci ve městě. Dle jeho mínění „lidský přístup a vlídné slovo přesvědčí v otázkách víry více lidí než násilí a vyhrožování“.⁴⁶

Více než projevem osobního odporu a obrannou reakcí těšínského úředníka, jak vnímal střet obou mužů Šmerda, mohly být sváry projevem konfliktu dvou rozdílných názorů na katolicko-protestantské soužití. Abrahám Eck dlouho toleroval přítomnost nekatolíků ve městě i v úřadech a byl si vědom i jejich významu pro město, jak naznačil prohlášením, že plné zavedení privilegia Alžběty Lukrécie po roce 1629 by znamenalo zkázu města.⁴⁷ I při zákrocích proti nekatolíkům a vynucených konverzích postupoval de facto mírně, byť rozhodně. V kontrastu s ním horlivý Jan Píšek sledoval svůj cíl zatvrzele a očekával takřka okamžité výsledky, k jejichž dosažení patrně využíval i útočné metody nátlaku.⁴⁸ Evangeličtí úředníci se díky tomu ocitali ve složitém postavení. Na jedné straně čelili tlaku bránícímu v konfesionalizačním duchu zájmy katolické víry, na straně druhé byli bráněni v zájmu města. V neposlední řadě však byli také běžnými obyvateli Těšína, podléhali vlivům svého rodinného zázemí, okolní společnosti i vlastního svědomí a jejich reakce a proměňující se možnosti odrážely komplikovanost rekatolizačního procesu i jeho dopad na běžné obyvatelstvo.

Úřednická vrstva těšínské společnosti však nebyla jedinou, ve které Píšek spatřoval konflikt náboženských zájmů. Obdobná situace jako na zámku panovala rovněž v prostředí těšínských obchodníků a řemeslníků, v jedné z životně důležitých složek městské existence, která pokulhávala v dodržování privilegia Alžběty Lukrécie podobně, jako tomu bylo v případě úřednictva. Četné stížnosti Jana Píška adresované opět Abrahámu Eckovi jako hlavnímu správci těšínských statků nasvědčují tomu, že i přes výslovný zákaz vykonávání živnosti ve městě zde luterští obchodníci a řemeslníci i nadále úspěšně působili.

Ustanovení nebyla dodržována především na předměstích Těšína, kde se luteráni zdržovali nejvíce. Nacházejíce se pod zámekovou jurisdikcí a správou vrchního regenta, požívali zde nekatolíci patrně značné míry svobody a dále obchodovali „svobodně, jakoby katolíci, anebo přespólní, anebo jiného pána byli“.⁴⁹ Rovněž v cechovních organizacích, jejichž členy někteří patrně i na-

⁴⁶ RADDA, K.: *c. d.*, s. 20.

⁴⁷ V souvislosti s úředníky poukazoval na faktický nedostatek adekvátně vzdělaných osob schopných vykonávat plnohodnotně úřednickou funkci. Obsazení pozice nedostatečně vzdělaným katolíkem bylo pro správu více problematické než její obsazení kvalifikovaným evangelíkem. ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 174v.

⁴⁸ Tamtéž, f. 171–181.

⁴⁹ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 233v.

dále zůstávali, „jim již cechmistrové netolik v věcech religionis, ale i obecních nic udělati nesmějí“. ⁵⁰ Samotná obchodní aktivita však představovala nicotný problém v porovnání s faktem, že se pod vlivem předměstské „svobody“ stále více obyvatel žijících ve městě stěhovalo na předměstí Těšína „domnívajíce se, že pod tauz zámkovou Jurisdikcí budou moci svobodně svého luterského exercitium a jiných, v městě zapověděných svobod, užívatí“. ⁵¹ Z přítomnosti nekatolických obchodníků a řemeslníků ve městě a na předměstích se tak stala dvojitá nesnáze, neboť vliv, který luteráni měli na zbývající obyvatele Těšína, narušoval a značně ztěžoval rekatolizační snahy.

Píšek proto soustředil velkou část své pozornosti na eliminaci luteránů v řadách těšínských obchodníků. Jedním z nich byl nekatolický košíkář Matěj Ulrych. Vědom si toho, že nemůže provozovat své řemeslo a prodávat výrobky z proutí i kůže v samém centru města, uchýlil se na jeho okraj pod zámeckou jurisdikci. Zde se své práci plně věnoval a obchodoval nejen na předměstí, ale také v nedaleké obci Zámorsk. ⁵² Z podobného úniku pod regentovu správu, kde prý „větší svoboda jest, jak strany religie, tak strany handlování a pan regent nad svými předce ruku drží“, byl obviněn také kovář Polibius a hokynářka Švejdová. ⁵³ Hned vedle stanul na pomyslném pranýři kramář Kubíček, který si v Brandýse ⁵⁴ otevřel obchůdek a obchodoval v něm s potravinami. ⁵⁵

Nekatolické „handlování“ probíhalo i na dalších těšínských předměstích, konkrétně na fryštátském, kde svou mouku prodávali Jan Otrembovský s Janem Hažlaským. Stranou obchodních aktivit zde nestály ani ženy. Marina Szavaičová využila svého zařazení pod regentovu jurisdikci a bez ostychu prodávala mouku, máslo, sýr a kaši. Mezi nekatolickými obchodníky se řadila mezi ty otrlé, neboť se nátlakem jezuitů nedala ovlivnit a nepomáhaly u ní ani opakované návštěvy městského fojta. Vzpurně na veškeré výtky odpovídala, že „jí v tom žádný, ani pan regent nezapovídá, a jestli v městě prodává, že i za městem prodávat bude, a jiná odporná slova mluvila“. ⁵⁶

⁵⁰ Tamtéž, f. 233r.

⁵¹ Tamtéž, f. 233v.

⁵² KCC, fond ZLJS, sign. DD VIII, f. 57v.

⁵³ Tamtéž, f. 36v.

⁵⁴ Brandýs byl v minulosti jedním ze sedmi předměstí Těšína a spadal pod správu Těšínské komory (dnes součást města Český Těšín). SPYRA, Janusz: *Dzieje Cieszyna od 1653 do 1848 roku* (dále jen *Dzieje Cieszyna*). In: PANIC, Idzi (ed.): *Dzieje Cieszyna od pradžejów do czasów współczesnych*. 2. Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848. Cieszyn 2010, s. 243.

⁵⁵ KCC, fond ZLJS, sign. DD VIII, f. 58r.

⁵⁶ Tamtéž, f. 57r.

Pro svá obvinění Píšek pečlivě sháněl svědky, kteří by potvrdili jeho prohlášení vznesená vůči jednotlivým obchodníkům i samotnému regentovi. Nejčastěji šlo o obyvatele Těšína a představitele cechů. Obracel se jmenovitě na cechmistry ševcovského sdružení, jejichž „spolu páni bratři, kteříž pod jurisdikci zámkovou náleží, častokráte strany choré, do kostela [...] a jiných věcí religie se týkajících napomínání, trestání a kárání měli býti, že se vždycky na odpor stavěli, a žádného poslušenství vám zachovati nechtěli, jak v cechách obyčej jest“.⁵⁷ Otázkou zůstává, do jaké míry šlo o svědky objektivní, neboť v případě cechů mohlo omezení obchodní aktivity luteránů odstranit nemalou část konkurence.

Více než jednání samotných obchodníků však Píšek kritizoval postoj starého regenta, a na povrch tak opět vyplouval střet rozdílných pohledů na řešení náboženské situace Těšína. Ve všech stížnostech nacházíme štiplavé poznámky o Eckově toleranci a svobodě, kterou nekatolíkům nabízel. Regent nepodnikl odpovídající kroky, které by vedly k nápravě, ba naopak luterány dále přijímal pod svou ochranu.⁵⁸ Eck se nařčením bránil se stejným znechucením, s jakým přijímal Píškovu kritiku přítomnosti nekatolických úředníků. Jak sám uvedl, zmíněný prodej ani nepovažoval za skutečné obchodování, neboť se více blížil běžným sousedským kontaktům a drobným odprodejům.⁵⁹ Košíkář Ulrych prodal jen to málo, co stihl sám vyrobit a svůj obchod více nešířil. Švejčka byla pouze chudou ženou, která jednou za čas poslala chléb do města.⁶⁰ Regent sám se považoval za dobrého úředníka a problémové případy trestal, jako tomu bylo v případě kramáře Kubíčka, který obchodoval na předměstí, ale vlastnil nemovitost dále ve městě, což městský fojt přehlížel a byl za to regentem potrestán. „Obchodnické chiméry“ Eck chránil spíše před cechy a jejich vlivem a otázka náboženství pro něj byla v těchto záležitostech druhotná.⁶¹ Projevoval tím svůj zájem o prosperující hospodářský chod města, a jak naznačil i dříve, od mírného postupu očekával lepší výsledky i v otázkách náboženství.

Píškovy stížnosti nakonec vedly podobně jako v případě úředníků ke snahám o řešení daného stavu. Na problematice obyvatele jezuita upozorňoval již od jara roku 1672. V dopise adresovaném zemskému hejtmanovi Píšek požadoval, aby byli poddaní donuceni dodržovat veškeré dekrety. Hejtman

⁵⁷ Tamtéž, f. 56r.

⁵⁸ Tamtéž, f. 57v–58r.

⁵⁹ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 173v. Srov. ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 255.

⁶⁰ ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 178r.

⁶¹ Tamtéž, f. 177v. Srov. ŠMERDA, M.: *Protireformace na Těšínsku*, s. 255.

sám se měl svou horlivostí přičinit o to, aby již luteráni nemohli dále působit svým špatným příkladem na další věřící.⁶² V květnu téhož roku reagovala Dvorská královská kancelář společně s Janem Fridrichem Laryšem zvláštním dekretem, který se vůči luterským obchodníkům ostře vymezil. Pověřoval těšínský magistrát pečlivým vyšetřováním zmíněných osob i všech dalších, na které padlo podezření. Hrozil trestem provinilcům, kteří by se stavěli proti ustanovením privilegia, obchodovali ve městě či dokonce přijímali luterány do cechů.⁶³

V říjnu téhož roku následovalo dekret i přímé nařízení císaře Leopolda I., který dal nekatolickým obchodníkům města dvojí volbu – buď se do půl roku podřídí privilegii a přijmou katolickou víru, nebo do stejné doby zanechají svého obchodování a opustí město. Kontrolou dodržování pověřil císař zemského hejtmana Laryše a spoléhal dále i na práci jezuitů. Regentovi naopak zakázal další přijímání luteránských obchodníků pod svou správu.⁶⁴ Eckův respekt a poslušnost se ostatně projevy již dříve, když krátce po Píšťkově stížnosti pověřil předměstské představitele uzavřením problémových obchodů.⁶⁵

Starý regent byl v úřadě vystřídán roku 1674 Georgem Wilhelmem Eckhartem, který následoval kurz zavedený svým předchůdcem a jezuitu považoval za kontroverzní prvek těšínské městské komunity. Kritizoval především metody využívané misionáři často při jejich „zbožném“ působení.⁶⁶ Měly být příčinou strachu těšínského měšťanstva, jeho zatvzelenosti i zvýšené emigrace, kterou město od druhé poloviny sedmdesátých let zažívalo. Vylidnění Těšína posléze řešil magistrát i samotný císař, který dekretem z roku 1675 nařídil prodej opuštěných nekatolických domů katolickým obyvatelům.⁶⁷ Určit přímý vliv jezuitských aktivit na měšťanskou emigraci ovšem nelze zcela jednoznačně, neboť svou roli bezesporu sehrával rovněž tlak zbývajících církevních a světských institucí, v lokálním kontextu zejména zem-

⁶² ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 234r.

⁶³ KCC, fond ZLJS, sign. DD VIII, f. 65r.

⁶⁴ Tamtéž, f. 69r.

⁶⁵ Seznam osob postižených protiobchodními zákroky potvrzoval regentovo dřívější vyjádření o marginalitě „kontroverzních“ obchodníků, neboť mezi deseti jmenovanými z brandýského a fryštátského předměstí šlo s výjimkou Kubička v převážné většině pouze o drobné prodejce nabízející ve svých domech mouku či chleba. Jak také v závěru dopisů adresovaných regentovi fojtové potvrdili, zanechala záhy většina obchodníků pod pohrůžkou své činnosti. Tamtéž, f. 173, 183.

⁶⁶ Za kontroverzní a neúčelný považoval regent přehnaný nátlak, který jezuité vyvíjeli na protestanty u výslechů, i nepřiměřené vězeňské tresty. ZAO, fond KÚ, kart. 301, inv. č. 518, sign. 9/27d, f. 306r. Srov. PINDUR, D.: *Dějiny protestantismu*, s. 28.

⁶⁷ Tamtéž, s. 258.

ských hejtmanů, kteří v náboženském životě města představovali dohled, prostředníky i realizátory řady oficiálních nařízení. V kombinaci všech faktorů se tak ve městě vytvářela nová situace, v níž byla možnost plnohodnotného života nekatolíků *de facto* odepřena.

Je však pravdou, že eliminování působnosti nekatolíků v nejdůležitějších sférách života městské komunity patřilo k prioritám jezuitů a jeho dosažením se výrazně posunuli na své plánované cestě za ideou katolického Těšína. Součástí její realizace byla z dlouhodobého hlediska rovněž jezuitská kontrola a omezování šíření nekatolických knih, které byly jednou z hlavních možností protestantských obyvatel, jak udržovat kontakt se svou vírou a šířit její zásady. Těsně před příchodem jezuitů do města byla v Těšíně možnost četby postil a konání soukromých bohoslužeb povolena pouze příslušníkům šlechty.⁶⁸ I přesto však byly knihy využívány běžnými obyvateli, a to ve velkém počtu, o čemž svědčí několik případů konfiskací.⁶⁹

Do města pronikala zakázaná literatura různými cestami, nejčastěji díky aktivitám samotných měšťanů a jejich kontaktům na těšínském venkově, kde si luterství mezi obyvateli stále uchovávalo silnou pozici. Nasvědčuje tomu případ nekatolického knihvazače z Těšína z roku 1673, který nevhodné knihy sháněl v okolních vesnicích a prodával je následně ve městě. Podobné aktivity byly jezuitům trnem v oku, a na rebelujícího řemeslníka proto zaměřili svou pozornost. O jeho činnosti informovali samotného císaře, jenž jezuitům záhy odeslal císařské nařízení, kterým byl knihvazač nucen i se svou ženou ke konverzi. V případě neuposlechnutí mu hrozila ztráta městského práva.⁷⁰

Problematickou byla v otázkách užívání nekatolických knih také těšínská mládež, která se měla orientovat katolickým směrem a měla za tímto účelem navštěvovat odpovídající školy. Syn Eliáše Tarnocyho se však katolickou výchovou nenechával příliš ovlivnit a jezuité u něj našli nevhodné knihy, které mu byly ihned odebrány. Jeho otec, jenž byl od roku 1667 těšínským měšťanem,⁷¹ sice podle svého tvrzení o ničem nevěděl, doma však ukrýval více, než co bylo nalezeno ve škole. Přivolaal tím na sebe trest v podobě vězení. Vzhledem k tomu, že se ani po jeho opuštění neprojevoval jako napravený věřící, neposílal syna ke katechismu a naopak udržoval mnoho lidí ve svém okolí „v bludu“, dostal známé ultimátum. Buď definitivně přestoupí

⁶⁸ KCC, fond Akta Parafii sw. Marii Magdaleny w Cieszyinie (AParC), sign. 1, f. 17r.

⁶⁹ O problematice knižních konfiskací v Těšíně pojednal SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszyinie*, s. 81.

⁷⁰ KCC, fond ZLJS, sign. DD IX 39, f. 1v-2r.

⁷¹ Muzeum Śląska Cieszyńskiego, matrika přijímaných měšťanů z let 1624–1765 (přepis), sign. 1R, f. 70.

ke katolictví, nebo prodá svůj dům a opustí město. Jak nařídil sám císař Leopold, měli v tomto případě jezuité dohlédnout na to, aby nemovitost zakoupil „správný katolík“, což se také později stalo.⁷²

Císař Leopold i nadále zdůrazňoval jezuitským otcům, aby pokračovali ve své pilné práci spojené s likvidací škodlivé literatury mezi těšínskými věřícími, a povolil proto misionářům také kontroly měšťanských domácností.⁷³ V čele jezuitské pozornosti stály při prohlídkách nejen zpěvníky a modlitební knihy, ale také kontroverzní nekatolické postily. Jejich množství mezi věřícími povážlivě narůstalo po roce 1709, v němž došlo k jednomu z nejvýznamnějších zlomů těšínských dějin. Díky mezinárodním dohodám upravujícím slezské náboženské poměry byl císařem Josefem I. vydán exekuční reces, jenž těšínským evangelíkům povoloval vybudování protestantského „milostivého“ kostela a přidružené školy na předměstí Těšína.⁷⁴

Císařova „milost“ de facto zahájila novou etapu náboženských dějin města i celého knížectví. Svobodu vyznání sice nepřinášela, neboť katolictví zůstávalo stále jediným povoleným náboženstvím a konverze k protestantismu byla považována za apostazi. Platným zůstávalo nadále také privilegium Alžběty Lukrécie limitující působnost nekatolíků v městské správě a cechovních sdruženích. S budováním evangelického kostela a s formováním zdejší náboženské obce se však z Těšína postupně stávalo nové centrum všech protestantů v kraji i širokém okolí.⁷⁵ Mnozí skrytí luteráni pod vlivem dění přistupovali i přes zákazy ke konverzím. Evangelíkům bylo nově umožněno bydlet ve městě jako jeho běžní obyvatelé. Již relativně klidná náboženská situace tak byla na přelomu století opět rozvířena a probíhající změny vystavily těšínskou společnost, stejně jako dosavadní výsledky jezuitské práce, novým zatěžkávacím zkouškám zasahujících různé sféry života.

Jednou z nich zůstávala problematika nekatolické literatury a její soukromé četby. V souvislosti s výukovou a kazatelskou činností protestantů se ve městě nadále objevovaly publikace, které jezuité považovali za nežádoucí a ostře dohlíželi na jejich příliv. Knižní inkvizice dosáhla svého vrcholu roku 1714, kdy se jezuitům podařilo zabavit velké množství knih dovážených

⁷² KCC, fond ZLJS, sign. DD IX 39, f. 1. Srov. SPYRA, J.: *Kontrreformacja w Cieszylinie*, s. 81.

⁷³ KCC, fond ZLJS, sign. DD IX 39, f. 2r.

⁷⁴ Exekuční reces byl dodatkem Altranšátské smlouvy, kterou uzavřel švédský král Karel XII. a habsburský císař Josef I. roku 1707, a která upravovala postavení slezských nekatolíků. SPYRA, J.: *Dzieje Cieszyzny*, s. 268.

⁷⁵ Formálními správci kostela a ochránci zdejší náboženské obce se stali představitelé nekatolické šlechty. Do kostela následně proudili věřící nejen z Horního Slezska, ale rovněž z Opavska a Moravy. *Tamtéž*, s. 269.

z Lipska Augustem Moebiem, magistrem spřízněným s luterskou školou.⁷⁶ Dle zpráv jezuitů „byla v knihách pomlouvána vždy panenská Panna Maria, světci, také pontifikové i svatá apoštolská katolická víra“, a jejich zabavení proto považovali za velký úspěch svůj i církve. O události byly informovány vrchní úřady a císařským dekretem bylo rozhodnuto o zničení knih. Forma likvidace rouhavého materiálu samozřejmě odpovídala jeho škodlivosti i demonstrativnímu potenciálu, který se tím jezuitům nabízel. Dne 14. srpna vznikla na těšínském náměstí vysoká hranice a již od brzkého rána na ní byly jednotlivé knihy páleny. „Exekuci“ přihlíželo mnoho obyvatel Těšína, nobility i duchovních z řad dominikánů a samozřejmě jezuitů. „Stránky knih byly okázale vytrhávány a jména heretických autorů zdůrazňována ohromenému lidu“. Symbolická prezentace katolické převahy a pomýlenosti nekatolíků se protáhla až do večerních hodin. Po jejím skončení byl pozůstalý popel smeten do „ohavné nádoby“ a za městskými hradbami svržen do vod řeky Olše.⁷⁷

Výraznou aktivitou jezuitů, která vyvrcholila v ostentativních „procesech s knihami“, se však protestantskou literaturu z města vymýtiti nepodařilo. Nekatolíčtí církevní představitelé reagovali na událost s pohoršením a záhy podali oficiální stížnost. Dosáhli nemalého úspěchu, když jim byl dodatečně povolen import náboženské literatury, řádně proclené, z prostředí středního Německa.⁷⁸ Knihy ovšem i nadále končily v nepovolaných rukou. Roku 1728 zadržovali jezuitští otcové ve své rezidenci několik svazků polského Nového zákona, jejichž majitelem byl zdejší luterský kněz Jan Sassadius. Nepřišel jen o novozákonní četbu, neboť ve Fryštátě byly uschovány další z jeho knih, které měly být distribuovány mezi nekatolické věřící pro jejich privátní zbožnou potřebu.⁷⁹ Šlo o zpěvníky vytištěné roku 1722 v Žitavě Václavem Kleychem a podle jezuitských zpráv „obsahovaly nanejvýš ohavné urážky samospasitelné katolické víry“.⁸⁰

Scénář realizovaný o několik let dříve se však v tomto případě nenaplnil. Zaštítěn podporou oficiálních představitelů protestantského milostivého kostela požadoval Sassadius navrácení svých knih a dočkal se také vyslyšení. Slezska komora a z jejího pověření též královský úřad v Opavě nařídil superiorovi těšínské rezidence Leonardu Scheitzelovi, aby zmíněné materiály navrátil jejich majiteli. Byl dokonce nabádán k tomu, aby „nad vykonáním

⁷⁶ KCC, fond APaRc, sign. 95, nefoliováno.

⁷⁷ Tamtéž; události se z protestantského pohledu zabývá PATZELT, Herbert: *Pietismus v Těšínském Slezsku 1709–1730*. Cieszyn 2010, s. 84.

⁷⁸ Tamtéž, s. 85.

⁷⁹ KCC, fond ZLJS, sign. DDVIII, f. 150.

⁸⁰ Tamtéž, f. 150v.

neprojevoval žádné rozpaky⁸¹. Řešení nábožensky kontroverzních situací se tak patrně ne vždy ubíralo směrem, který by jezuité očekávali. Sassadiův případ naopak poukazuje na mírně transformovaný vztah k těšínským luteránům, které již delší dobu zaštiťovala přítomnost oficiálního evangelického chrámu a jeho představitelů. Což byl fakt, který jezuité s ohledem na svá předchozí úsilí patrně příliš neoceňovali.

Těžiště náboženských snah a úspěchů však z dlouhodobého hlediska nepočítalo pouze v působení na život nekatolických obyvatel. Jeho součástí byla přirozeně také práce s katolickými věřícími a aktivní působení na jejich náboženská rozhodnutí. I přes dřívější kritiku představitelů komory nasvědčují prameny tomu, že se jezuité ve městě těšili vzrůstající oblibě, a to zejména na přelomu století, kdy stanuli v čele správy těšínské farnosti.⁸² Řád rozšířili v době jeho misijní fáze čtyři těšínské měšťané, které po založení rezidence následovali další čtyři rodáci.⁸³ Také škola založená misionáři krátce po jejich příchodu do města zaznamenala nemalý ohlas. Školní spisy odkrývají stoupající zájem těšínských obyvatel o zdejší studium, neboť zatímco v roce 1689 navštěvovalo vzdělávací instituci 40 studentů, vzrostl jejich počet roku 1706 na 68 a v polovině 18. století již škola čítala na 113 studentů.⁸⁴ Přízeň otcům projevovali rovněž stědří mecenáši, kteří jezuitskou výuku podporovali nemalými částkami.⁸⁵ Samotné vzdělávání probíhalo podle dobových norem, přičemž studenti byli v prvé řadě vedeni ke katolické zbožnosti. K jejímu rozvoji byly využívány rozličné způsoby, vedle pravidelných liturgií a náboženské četby se velké oblibě těšila především studentská divadelní představení pořádaná před těšínskou veřejností.⁸⁶

V době vzniku protestantského kostela a přidružené školy však jezuité čelili novému tlaku náboženské i vzdělávací konkurence, jež mezi katolické studentstvo vnášela řadu nových podnětů. Bylo to především vědomí odlišnosti obou stran, které našlo svůj nejvýraznější projev, a to ve vzájemných konfliktech studentů ve dvacátých letech. Jezuité byli nuceni na ně reagovat

⁸¹ Tamtéž, f. 148–149.

⁸² Na pozici těšínských farářů se mezi lety 1692–1700 vystřídali Jiří Havelka a Daniel Ignác Nitsch. Jejich práce byla v uvedeném období zaměřena především na pastorační péči, práci s věřícími a výchovu mládeže a sirotků. FRANEK, J.: c. d., s. 143.

⁸³ SPYRA, J.: *Dzieje Cieszyzna*, s. 261–262.

⁸⁴ KCC, fond ZLJS, sign. DD I 18 Historia Residentia Societatis Jesu Teschinensis, f. 48r, 88v, 179r.

⁸⁵ Významnou se stala především fundace zemského hejtmána Adáma Václava Pačinského hraběte z Tencína, která sponzorovala založení šlechtického semináře pod jezuitským vedením. KCC, fond ZLJS, sign. DD VIII 9a, f. 1r–12v.

⁸⁶ FRANEK, J.: c. d., s. 216.

vlastní aktivitou a značnou dávkou diplomatického úsilí, které hájilo studenty i samotné výsledky jezuitských snah ve městě. Potyčky, které mezi oběma konfesemi probíhaly, měly většinou ráz běžných chlapeckých střetů a rvaček. Výjimkou nebyla ani série konfliktů z let 1725 až 1726, jež však s ohledem na bohatou komentující korespondenci obou zainteresovaných stran představovala patrně vyvrcholení vzájemných střetů.

První z nich se udál v protestantský sváteční den 22. listopadu roku 1725, v němž nejmenovaný katolický student vtrhl do evangelického kostela a svým kordem zde vybil jedno z oken. Při jeho počínání jej přistihli tři mladíci z místní školy a setkání přerostlo ve rvačku, ze které katolický student uprchl, aniž by byl řádně potrestán.⁸⁷ V následujících měsících frekvence slovních a fyzických útoků ze strany katolíků vzrůstala a nekatolíčtí studenti takřka denně čelili urážlivému pokřikování i házení kamenů. Zvláště aktivní byla v těchto činnostech trojice jezuitských studentů Tluk, Baumann a Hinck. V červnu roku 1726 se jejich obětí stala dvojice šlechtických mladíků, kteří procházeli městem do školy. Skupinka jim nejprve zastupovala cestu, aby je následně pronásledovala s pokřikem a nadávkami až do poloviny náměstí, kde mladé šlechtice zbili. Podobně dopadl student Kochtický, původem z Těšína, který se navíc terčem útoků stával opakovaně.⁸⁸

S narůstající četností konfliktů se zvyšovala i jejich agresivita, o čemž svědčí poslední ze zaznamenaných střetů, který se patrně stal také podnětem pro snahu o jejich řešení u vyšších instancí. Proběhl 26. června roku 1726 a jeho hlavními aktéry byli podobně jako v předchozích případech studenti konfesionálních škol. Kolem jedné hodiny po poledni procházeli kolem jezuitského ústavu dva luteráni Lichnovský a Schneck. Skupinka asi 12 katolíků postávajících u budovy na ně začala posměšně pokřikovat „Luther, Luther!“, což protestantské mladíky nenechalo chladnými. Mezi oběma stranami se strhla slovní potyčka, která jednoho z katolických studentů Wendela vyprovokovala do takové míry, že Lichnovského napadl s nožem v ruce a vyhrožoval mu zabitím. V té chvíli do střetu zasáhl zdejší učitel Köppen, kterého přivolal křik, popadl Wendela za límec a odtáhl jej k jezuitskému superiorovi Kornikovi. Zbylá skupinka, včetně jmenovaných luteránů, se mezitím rozutekla.⁸⁹

Všechny výše uvedené konflikty se staly předmětem stížnosti, kterou představitelé Ježíšova kostela odeslali zemskému hejtmanovi. Požadovali především tresty pro viníky, poukázali však zároveň na celkově problematické postavení evangelíků v těšínské společnosti, v níž byli konfrontováni nejen

⁸⁷ KCC, fond ZLJS, sign. DVIII, f. 152v.

⁸⁸ Tamtéž, f. 153v–154r.

⁸⁹ Tamtéž, f. 154v.

studenty, ale také běžnými obyvateli.⁹⁰ Hejtmanova reakce a jeho rozhodnutí ve věci potrestání agresorů se nám bohužel nedochovaly a je tedy obtížné zhodnotit postoj vyšších úřadů k vyhrčené situaci ve městě. Stížnost však patrně vyvolala nemalý ohlas, neboť ji záhy následoval dlouhý obranný spis jezuitského superiora Karla Kornika. Jezuita se v něm vymezoval vůči obviněním vzneseným proti jeho studentům, možným trestům a de facto i vůči samotným nekatolíkům.

Vědom si morálního stínu, který konflikty vrhaly na jeho žáky, otce jezuity a katolickou církev, snažil se Kornik jednotlivé případy vyšetřit a uvést na pravou míru. Z jeho slov přitom vystupuje jistá tendenčnost. Případ vybitého okna a vina jezuitského studenta se superiorovi jevily být nepravděpodobnými, a to hned z několika důvodů. V prvé řadě nechává na posouzení samotnému hejtmanovi, zda „je vůbec možné, aby ve sváteční den za přítomnosti všeho luterského pövlü apostatů z knížectví i okolních vesnic mohl katolický student vybit svým kordem okno?“⁹¹ Žádný z jeho studentů navíc neměl oprávnění nosit zbraň a v uvedený den se konala i výuka, které se všichni studenti účastnili, aniž by jediný chyběl. Mohl být tedy viníkem opravdu některý z jeho žáků?

Druhý z konfliktů, vážící se primárně k Baumannovi a Tlukovi, superiora pobouřil především tím, že jej představitel protestantského kostela přednesli rovnou zemskému hejtmanovi, aniž by se nejprve pokusili řešit událost s ním. Pokud si byl Kornik dobře vědom, ani jeden ze dvou napadených nekatolických šlechticů si za ním nepřišel stěžovat, což by přece znamenalo, že střet neměl až takový význam. Celý případ byl podle něj zobecněn a založen na „drzých řečech“. Hejtman by jej proto měl odsoudit nikoliv jako autentický, ale „naopak jako případ přibarvený mnohými zkreslenými slovy“.⁹²

Poslední z konfliktů zaujal superiorovu pozornost nejvíce. Jak sám uvedl, neschvaloval příliš prostorekost svých studentů, kteří na nekatolické mladíky pokřikovali „Luther, Luther!“. Na druhou stranu však nechápal, proč by mělo jít o natolik pobuřující slova. Vždyť „když nás oni nazývají KATOLÍKY, neurážíme se, ba naopak“. Nicméně i malicherný důvod vedl k ostrému střetu, a superiorovi podřízení proto provedli řádné vyšetřování, v němž seznali, že se student Wendel skutečně provinil. Učitel Köppen jej za to se superiorovým

⁹⁰ Problematickým byl především fakt, že vznikající konflikty narušovaly odpovídající chod kostela a přidružených institucí, což se vymykalo dříve uzavřeným dohodám. Tamtéž, f. 166r–169v.

⁹¹ Tamtéž, f. 155r.

⁹² Tamtéž, f. 157r.

vědomím rádně vytrestal výpraskem bičem. Další zásah ze strany hejtmána je proto zbytečný, neboť spravedlnosti bylo učiněno zadost.⁹³

I při absenci hejtmánovy reakce se na základě Kornikova dopisu můžeme pokusit udělat si představu o tom, jaký postoj zaujímaly vyšší instance k dobovým problémům nekatolíků a k jejich postavení v těšínské společnosti. Zatímco protestantská stížnost si i přes jistou rozhořčenost uchovává věcný charakter, jeví se Korníkův dopis v otázkách argumentace mnohem emocionálnější a horlivější. Úsilí, s jakým se superior snažil snížit význam proběhnuvších konfliktů a poukázat na zbytečnost jakýchkoliv dalších kroků, naznačuje patrně vysokou pravděpodobnost vyslyšení nekatolíků ze strany vyšších úřadů. Nabízí se srovnání s případy perzekuce literatury, v nichž přítomnost protestantského chrámu a zdejší náboženské obce nadané jistou mírou legitimacy pomáhala nekatolickým obyvatelům Těšína a okolí efektivněji bránit jejich postavení.

Představitelé Ježíšova kostela a náboženské obce byli pro Korníka partnerem diskuze, z jeho dopisu je však cítit averze a vědomí nadřazenosti nad těšínskými nekatolíky. Právě jejich přítomnost ve městě a na předměstích pro něj byla zdrojem neklidu a vzájemné střetávání obou konfesí vyvolávalo stále další konflikty, které ovlivňovaly nejen jezuitské studenty. Dlouhodobě neúnosný stav potřeboval řešení a Korník si v závěru svého dopisu dovolil navrhnout možné východisko. Těšínský magistrát měl zavést opatření omezující návštěvy protestantského kostela a jeho okolí katolickými obyvateli města, což by podle něj jednou provždy uklidnilo situaci.⁹⁴

Jezuitův návrh se patrně pokoušel eliminovat třetí plochy každodenního života obou konfesí, současně však jeho realizování umožňovalo dostat protestantský chrám do jisté izolace a zabránit rozšiřování řad nekatolických věřících. V situaci, kdy jezuité čelili legitimní přítomnosti evangelíků ve městě, šlo o tichou formu boje s nenáviděnou konfesí, která se v Těšíně dostala z pozice pronásledované do pozice konfese trpěné. Na postoji jezuitů k těšínským nekatolíkům tento fakt mnoho neměnil, motivoval je však k novým postupům v jejich náboženských aktivitách.

Konflikty, které v Těšíně ve dvacátých letech probíhaly, je třeba vnímat primárně jako odraz dobových nálad běžné těšínské společnosti a doklad proměňující se náboženské situace. Město vstupovalo do nové fáze svého života. Ještě před půl stoletím většinově protestantská pospolitost vnímala nyní nekatolíky jako cizorodý prvek a de facto problém. Lepší důkaz o změnách na miskách náboženských vah nemohli jezuité najít, neboť přenesení odpo-

⁹³ Tamtéž, f. 158r.

⁹⁴ Tamtéž, f. 160.

ru vůči protestantskému vyznání z vyšších sfér úřadů a církevních institucí do sféry každodenního života běžných obyvatel nejlépe dokládalo úspěšnost jejich rekatolizačních reformních snah. S výstavbou evangelického kostela byl tento postoj nově konfrontován a konfesijní soužití obyvatel Těšína získávalo na přelomu 18. století další rozměr. Legitimní, byť stále pouze trpěná přítomnost luterské komunity vnášela do těšínské společnosti ožehavé problémy snášenlivosti. Jejich řešení bylo mnohdy komplikované, vytvářelo však praktické předpoklady pro postupné formování smířlivé náboženské koexistence.

Předchozí stránky se sondou do několika sfér městského života pokusily nastínit, jakou roli sehrával v procesu utváření složitého katolicko-protestantského soužití Těšína jezuitský řád. Postavení jeho misionářů se proměňovalo stejně, jako se proměňoval náboženský život města, který pomáhali formovat již záhy po svém příchodu roku 1670. Svou přítomností a okamžitou aktivitou vnesli do již dříve započatého procesu místní rekatolizace organizaci, cílevědomost, potřebné zbožné nadšení i jistou míru konfliktnosti. Úspěšnost jejich misijní práce byla vedle vlastních náboženských aktivit podmíněna také využitím lokálního práva a kooperací s místní úřední sférou, která však na nové podněty reagovala často podrážděně. Ve střetech Jana Piška s Abrahámem Eckem našel své ztělesnění střet dvou odlišných zájmů a koncepcí řešení náboženské otázky, stejně jako střet dlouhé tradice a nových živelných změn.

Jezuité se tak stali především katalyzátorem, který uspil rekatolizační proměnu náboženské skladby společnosti a svými aktivitami přispěl ke konfesionalizačnímu utváření její náboženské jednoty. V centru jezuitské pozornosti stála nekatolická komunita, které se dařilo přežívat v městském organismu i přes řadu omezujících výnosů, jimž dominovalo privilegium Alžběty Lukrécie. Zaměření se na každodenní stránky života, problematiku působnosti evangelických úředníků a obchodníků, zaměstnání a soukromí, včetně otázek privátní četby, umožňovalo jezuitům limitovat možnosti plnohodnotné existence nekatolických věřících. Nátlakem i rozsáhlou pastorační činností misionáři apelovali na příklon protestantů ke katolické víře, čímž přispívali k disciplinaci dobové společnosti a k posilování její loajality vůči konfesijním zájmům vládců a státu. Ne vždy však úspěchu dosáhli a ve zhoršujícím se náboženském klimatu města volila řada měšťanů emigraci jako způsob řešení bezvýchodné situace.

Jezuitský zájem se obracel samozřejmě i „opačným“ směrem a misionáři věnovali značnou část své energie rovněž práci s katolickými věřícími. Založení školy a její vzrůstající obliba mezi běžnými obyvateli, stejně jako přízeň,

kterou řádu postupně projevovali mnozí mecenáši, nasvědčovala úspěšnému přijetí řádu a jeho zakořenění v těšínské společnosti. Hrot jejich ofenzivního postoje se od počátku 18. století otupoval a úhelným kamenem jezuitské působnosti ve městě se stal dohled nad zdejší náboženskou situací a práce s mládeží. Povolení k výstavbě protestantského kostela vystavovalo jejich úsilí, stejně jako samotné obyvatele Těšína, novým konfrontacím a zkouškám. Proces vzájemného vymezování konfesí a jejich příslušníků zasahoval nejen náboženskou, ale také sociální a kulturní sféru konfesijního soužití. Stal se součástí postupné modernizace společnosti, jež si rovněž od jezuitské autority žádala větší míru diplomacie v otázkách náboženského života těšínské společnosti.

RESUMÉ

EPIZODY JEZUITSKÉHO PŮSOBNÍ V KATOLICKO-PROTESTANTSKÉM SOUŽITÍ MĚSTA TĚŠÍNA

Slezské město Těšín patřilo od poloviny 16. století k sídlům, v nichž se střetávala katolická a protestantská víra. Proces rekatolizace zahájený konverzí vládnoucích Piastovců na počátku 17. století zde výrazným způsobem ovlivňoval řád Tovaryšstva Ježíšova. Studie se rozbořením pramenů administrativní a osobní povahy pokusila zachytit specifika reformního působení řádu ve městě a jeho vlivu na život městské komunity. Jezuitská pozornost se zde přesouvala od vyšších vrstev společnosti a zámeckého úřednictva k běžným obyvatelům města. Svými aktivitami jezuitští otcové ovlivňovali náboženskou i sociální sféru života těšínských měšťanů a významně se podíleli na utváření náboženského profilu města. Konflikty, které v průběhu tohoto procesu vznikaly, a to zejména po vybudování protestantského svatostánku v blízkosti Těšína, se staly podstatným rysem konfesijního soužití města a vnášely do zdejší společnosti problematickou otázku snášenlivosti. Studie tak ve svém závěru poukázala na obohacení náboženské, výchovné a sociální role jezuitů o novou diplomatickou rovinu.

SUMMARY

EPISODES FROM THE JESUIT ACTIVITY IN THE CATHOLIC-PROTESTANT MILIEU OF THE TOWN OF TĚŠÍN

The Silesian town of Těšín belonged from the mid 16th century to those places where the catholic and protestant faith were encountering each other. The recatolisation process initiated by the conversion of the ruling Piast dynasty at the beginning of the 17th century was significantly developed by the Society of Jesus. Through the analyse of historical sources of administrative as well as personal character this study tries to depict the specific features of the Jesuit presence in the town and its influence on the life of local population. The attention of Jesuits shifted from the upper class and castle officers to ordinary people here. As they had an influence on the religious and social sphere of life of the Těšín citizens the Jesuit fathers substantially shaped the religious profile of the town. The conflicts originating from the reformation process (mainly after the construction of a protestant temple near Těšín) were characteristic of the confessional coexistence in the town and introduced the problematic question of tolerance. The study therefore points to the diplomatic level of Jesuit contribution apart from its religious, educational and social features.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

Bc. Veronika Chmelařová
studentka
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc